

ÁRPÁD-KORI MAGYAR SZOKÁS ANALÓGIÁJA: KIAGGATOTT LÓKOPONYÁK KÖZEL-KELETI FALVAKBAN

Az Archaeologiai Értesítő 91. évfolyamában Méri István, a közelmúltban elhunyt kiváló középkori régészünk rövid tanulmányt közölt az Árpád-kori magyar falvakban talált lókoponyákról.¹ Méri I. kifejtette tanulmányában, hogy a kérdéses lókoponyák póznákra voltak kitéve, s a rontó szellemek elhárítására, valamint igézés ellen szolgáltak, azaz „akár a településen belül, egyes építményekben vagy tágasabb területen, akár pedig a falu környezetében embert vagy állatállományt igyekeztek a veszélytől megóvni”.²

Állításának bizonyítására Méri I. bőségesen hozott fel néprajzi analógiákat mind a mai magyar falvakból, mind pedig keleti rokonaink településeiről. A szokást egészében keleti eredetűnek tartotta és napjainkig nyomon tudta követni.

Egyébként lókoponyák csakúgy, mint kisebb testű állatfajok (elsősorban kutya és tyúk) koponyái és teljes vázai gyakran kerültek elő középkori házak küszöbe vagy padlója alól — ám sohasem póznára tűzve — földrészünk indo-európai eredetű népeinél is.³ Ezek a koponyák vagy csontvázak építési áldozatok voltak, szintén a rossz szellemeknek a háztól való távoltartása céljából.

Közel-keleti útjaim során magam is több ízben találkoztam ezzel az ott még most is élő szokással a Kaspi-tengertől keletre elterülő steppék és a Kopet Dagh türkmén lakosságánál. Ott a koponyák többnyire sövényeken, ritkábban mezsgyéken, házak vagy a földeken rakott kazlak közelében voltak karókra kitéve.

Nagyon jól kapcsolódik ez Méri I. megfigyeléséhez, ő ugyanis három esetben, és pedig Tiszalök-Rázomon és Tiszaeszlár-Bashalmon egy ház előtt, ill. egy ház omladékában, Csongrád-Felgyón pedig egy árokkal körülvett terület szélén találta a lókoponyákat.⁴ Az általa felhozott hazai néprajzi párhuzamokból is kiderül, hogy nemcsak a házak elé, de igen gyakran a ménesekbe, a szőlőkbe, sőt a határban élőfákra, kerítéskarókra, a házak sövényeire vagy közsövényekre helyezték őket.

A türkmén területen ilyen kitézett koponyát előlőn sohasem láttam, azok mindig földbevert vagy ázott karókra, ill. cölöpökre voltak tűzve. A koponyákat a legkülönbözőbb módokon tűzték fel rájuk. A leggyakoribb feltűzési mód az volt, amikor a koponya alapi részén levő természetes lyukak, foramenek, valamelyikénél fogva tűzték ki a koponyát, gyakran viszont lyukat ütöttek a koponyába a feltűzés megkönnyítése céljából (1. kép). Más esetben viszont az orrüregnél fogva tűzték a koponyát a póznára (2. kép). Olykor valamelyik járomívtnél (arcus zygomaticus) fogva tűzik ki a koponyát, megint csak más esetben az öreglyuknál (foramen magnum) vagy a choanánaknál fogva tűzik azt ki, s ilyenkor a koponya orri részével felfelé mutat.

A kitézett koponyák többnyire épek, persze az állat leölésénél, megnyúzásánál vagy feldarabolásánál keletkezett sérülések előfordulhatnak rajtuk (a tiszalök-rázomi Árpád-kori lókoponyán is láthatók taglózási nyomok a

homlokon és a gerincoszloptól való elválasztását célzó metszés nyomai a nyakszirtesonton).⁵ Előfordulnak azonban a türkméneknél hiányos koponyák is; ezeknél mindig az arcorri rész orális régiója hiányzik (2. kép). Ez utóbbit ugyanis vagy letörték, vagy pedig levált, miután az állközötti csont (os incisivum) és az állcsont (maxilla) közti varrat elég későn csontosodik el.

A koponyák láthatóan sokáig maradnak kitézésük helyén, felületükön ugyanis a csont gyakran lemezessé, pikkelyessé vált, az eső, napsütés, valamint a nap- és évszakos hőmérsékleti különbségek hatására. Rajtuk szándékos rongálás nyomait sohasem figyelhettem meg. Az sem nagyon fordul elő, hogy valaki egy kitézett lókoponyát elvinne a póznáról.

A közel-keleti útjaim során látott mintegy száz kitézett koponya közt két szarvasmarha-koponya is akadt, az egyik Taqi-abad közelében, nem messze a Káspi-tenger délkeleti sarkától, a nagy ázsiai autótút mentén, a másikat a Kopet Dagh egy apró falucskájában (2. kép), egy ház előtt, a kerítésre tűzve.

A türkmének által kitézett lókoponyák esetében nem figyelhető meg, hogy csak egy bizonyos lófajta koponyáit használnák ily módon fel. A póznákon mind a nemes türkmén telivérek (közülük került ki az angol telivérnek legalább egy ősatya), mind pedig a káspi törpelovak vagy más fajták koponyái megtalálhatók. Nem láttam viszont egyetlen számár, félszámár vagy öszvér koponyáját köztük. A két marhakoponya a helyi parlagi fajta egyedei voltak.

Ugyanígy nem tapasztaltam semmiféle megkötést az állatok korára vagy nemére vonatkozóan sem. A fiataltól az öregig minden korcsoport képviselő volt a koponyák közt, ugyanígy megtalálható volt mindkét nem is.

Különösen sok kitézett lókoponyát láttam a steppén, a Pahlavi Dezh városa közelében fekvő Kuchek Yurt Sheihan nevű türkmén faluban és határában, ahol 1975. augusztus 10-én jártam. (A falu nevében Kuchek az altörzs neve, Yurt Sheihan pedig a hely neve. Érdekeséggéppen: jurta a neve a sátorhelynek, magát a jurtát, a sátrat viszont oi-nak hívják.) A faluban élő türkmének már több mint negyven éve letelepültek. Kis téglaházakban laknak, de a házak mellett még most is gyakran ott áll a jurta, melynek ollós farácsszerkezetét ritkás nád-fallal veszik körül s csak a tetőt borítják nemezlappal (3. kép). Így szellős lakhelyük van, jóval kellemesebb a nyári napsütésben alaposan felforrósodó, lapos tetejű házaknál. A jurtákban, sőt a házakban is, még mindig a régi rend uralkodik, azaz a jobb oldal a férfiaké, a bal oldal a nőké, a főhely pedig a bejáratnál szemben van. A lakosság egyébként földművelésből és állattartásból, elsősorban juh-, szarvasmarha- és lótenyésztésből él.

A faluban Hadzsi Safai 45 éves lótenyésztő és lókereskedő (4. kép) volt az adatközlőm a kitézett lókoponyák dolgában.

¹ Méri I., ArchÉrt 91 (1964) 111–115.

² Méri I., i. m. 114.

³ Herre W., Hammaburg 2 (1950) 8; Szmirnov, A. N., Volzsskie Bulgary. Moszkva 1951, 204; Hagberg, U. E.,

Tor, 1963, 72; Bunte, C., Hist. tidskr. f. Skaneland 3 (1964) 18—; Méri I., i. m. 111—.

⁴ Méri I., i. m. 113.

⁵ Méri I., i. m. 1. kép; Bökönyi, S., History of domestic mammals of Central and Eastern Europe. (Budapest 1974) 127. kép.

1. kép. Sövényre kitűzött lókoponya. Kuchek Yurt Sheihan
Рис. 1. Череп лошади, вешанный на ограде. Кушек Юрт Шейхан
Fig. 1. Crâne de cheval affiché sur la haie. Kuchek Yurt Sheihan

2. kép. Orrüregénél fogva feltűzött marhakoponya
Рис. 2. Скотный череп, вешанный за носовую полость
Fig. 2. Crâne de boeuf affiché par ses fosses nasales

3. kép. Nádfalu jurta. Kuchuk Yurt Sheihan
Рис. 3. Камышовый юрт. Кушек Юрт Шейхан
Fig. 3. Jourte avec des murs de roseau. Kuchuk Yurt Sheihan

4. kép. Adatközlőm, Hadzsi Safai
Рис. 4. Информатор автора, Гаджи Сафай
Fig. 4. Hadzsi Safai qui m'a prévenu les données

Elm ondta, hogy a kitűzött koponyák célja ott is a bajelhárítás. Nemcsak általában a rossz szellemek ellen helyezik el őket, de közelebbről meghatározható, jobban megfogható céllal is. Így pl. a szántóföld, a termés, a betakarított széna vagy szalma megvédésére teszik őket a földek mezsgyéire vagy a kazlak közelébe. Más esetben állati, sőt emberi betegségeknek a faluba való bejutását hivatottak megakadályozni, de rontás megelőzése céljából is ki szokták tűzni őket.

Adatközlőm szerint mindezekre a célokra a lókoponya a legjobb, ezért is alkotják a lókoponyák a kitűzött koponyák döntő többségét. Lókoponya hiányában azonban marhakoponya is megteszi, sőt olykor sertéskoponyát is felhasználnak. (Utóbbi mindenesetre elég különös, a türkmének ugyanis mohamedánok, így nem tartják, sőt megvetik a sertést és húsát sem fogyasztják. Könnyen lehetséges, hogy a póznákra a közeli hegységek erdeiben és a folyókat kísérő bozótosokban bőségben előforduló vaddisznók koponyáit tűzik. Sajnos ennek ellenőrzésére nem volt alkalmam. Disznófogat egyébként nyakban is hordanak szemmelverés ellen, bár ilyen célra a teveszór vagy a daghdan fa darabkája is megteszi.)

A kitűzött koponyákat az adatközlőm szerint a lakosság nem tartja különösebb tiszteletben, viszont nem is háborgatja. Semmi esetre sem fordul elő, hogy valaki ilyen koponyát a póznáról leverjen, megrongálja vagy eltávolítson. Magam is szerettem volna néhány káspi törpelókoponyát ilyen póznáról megszerezni, adatközlőm azonban határozottan lebeszélte róla.

Hadzsi Safai megerősítette azt a megfigyelésemet, hogy azoknak az állatoknak, melyeknek koponyáját a póznákra kitűzik, sem fajtajára, sem pedig nemére vagy korára vonatkozóan sincsenek előírások.

A koponyák kitűzése szokásának eredetére nézve éppen az az érdekes tény ad útmutatást, hogy a kitűzött koponyák közt sertéskoponyák is akadnak. Ilyen szokás semmi esetre sem alakulhatott ki a sertést megvető, húsának fogyasztását tiltó mohamedán vallás mellett. Egészen biztos, hogy ez a szokás már az izlám felvétele előtt is létezett a türkméneknél, sőt aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy jóval korábbra, talán az őskorba is visszanyúlhatott, s ez az oka, hogy olyan szívésen fennmaradt napjainkig.

Bökönyi Sándor

ANALOGY OF A CUSTOM FROM THE PERIOD OF THE ÁRPÁD DYNASTY: HORSE SKULLS STUCK UP ON POLES IN NEAR EASTERN VILLAGES

Summary

In the 91st volume of *Archaeologiai Értesítő* I. Méri published an article on horse skulls found in 10th—13th cent. Hungarian villages. The skulls in question were stuck up on poles in front of the dwellings or on the confines of the villages with the aim of protecting man and livestock from evil spirits. He thought the custom of eastern origin and could follow it through ethnographic analogies up to the most recent times.

In the Near East I found the same custom still alive among the Turkoman inhabitants of the steppes East of the Caspian Sea and also of the Kopet Dagh. Also there

the aim of the custom is to scare away bad evils. For this purpose the Turkomans consider horse skulls the best, though, in lack of such ones also cattle or pig skulls will do for them.

On the basis of the strange fact that among the skulls stuck up on poles also skulls of pigs, thus an animal species despised by the Moslems, occur, one can suppose with right that the custom originates from the time before the Turkomans embraced the Islamic religion or even from a more ancient, perhaps prehistoric period.

S. Bökönyi